

З ДОСВІДУ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ

І. О. Оначук, аспірант

У статті висвітлено підходи до визначення девіантної поведінки, розглянуто її основні аспекти як соціально-педагогічної проблеми, окреслено напрямки, зміст, форми та методи соціально-профілактичної роботи з дітьми та підлітками, запропоновано до розгляду результати методики профілактики девіантної поведінки дітей та молоді.

Девіантна, делінквентна, адиктивна поведінка, соціально-профілактична робота, методика профілактики девіантної поведінки.

Проблема профілактики девіантної поведінки дітей та молоді була і залишається актуальною для будь-якого суспільства. Трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні, торкнулись усіх сфер суспільного життя, стали передумовою суттєвих змін у свідомості та світогляді українців. Ускладнена соціально-економічна ситуація в країні, руйнування усталених стереотипів, норм і традицій обумовили тенденцію до певного зниження виховного потенціалу сім'ї, поширення негативних проявів поведінки, зростання показників злочинності серед дітей та молоді. Особливе занепокоєння викликають асоціальні прояви поведінки у молодіжному середовищі, які є підґрунтям для деградації особистості, стають перешкодою у здійсненні навчально-виховного процесу в освітньому закладі та й до того ж суттєво шкодять здоров'ю. Саме тому соціально-педагогічна робота, спрямована на профілактику та подолання девіантної поведінки дітей та молоді, нині є актуальною. В організації превентивної роботи важливим є пошук нових форм і методів, які, враховуючи нові умови сьогодення, були б ефективними.

Дослідженню різних аспектів девіантної поведінки, чинників її виникнення, пошуку форм і методів профілактичної роботи та подолання девіантної поведінки присвячені праці багатьох вітчизняних науковців, таких як: О. Безпалько, І. Зверєва, А. Капська, Г. Кеплан, В. Оржеховська, Н. Перешеїна, В. Співак, С. Харченко, М. Фіцула та ін.

Проте, на нашу думку, соціально-педагогічний аспект даної проблеми не є досконало розробленим. Тому мета нашої статті – розглянувши основні соціально-педагогічні аспекти девіантної поведінки дітей та молоді та визначивши основні шляхи її профілактики, запропонувати до розгляду методику профілактики девіантної поведінки.

На сучасному етапі девіантну поведінку розглядають як систему вчинків, що не відповідає прийнятим у суспільстві нормам і проявляється

у вигляді незбалансованих психічних процесів, неадаптованості, порушенні процесів самоактуалізації та ухиленні від морального та етичного контролю особистості над власною поведінкою [3, с.131].

Незважаючи на те, що темі девіантної поведінки присвячено чималу кількість робіт науковців, єдиного загально прийнятого визначення терміна «девіантна поведінка» немає. Це пов'язано з тим, що на думку одних вчених, говорячи про девіантну поведінку, мова має йти про всі відхилення від схвалюваних суспільством соціальних норм, на думку других наголос варто ставити лише на різних видах соціальної патології, а треті вважають, що девіантною поведінкою є порушення правових норм. Такі розбіжності у поглядах пояснюються сферою наукової діяльності тих чи інших дослідників, адже термін «девіантна поведінка» зустрічається не лише у педагогічній, але ще й у медичній, психологічній та юридичній науках. У медичній літературі девіантна поведінка трактується як відхилення від загальноприйнятих в даному суспільстві міжособистісних відносин: дій, вчинків, висловлювань, які здійснюються як у стані психічного здоров'я, так і в різних формах нервово-психічної патології. В психологічній літературі девіантною поведінкою називають поведінку, яка відхиляється від соціально-психологічних та моральних норм, або виявляється в їх порушенні та нанесенні шкоди суспільному добробуту, оточенню або власне собі [2; с. 255].

Проте, незважаючи на певні розбіжності у визначеннях, головним критерієм девіацій вважають порушення норм, прийнятих у суспільстві. Відомо, що кожному суспільству притаманна своя система цінностей та норм, які містять вимоги до поведінки та громадські обов'язки членів цього суспільства. Нам відомо, що норми являють собою ідеальні зразки (шаблони), рекомендації (що люди повинні говорити, думати, відчувати і робити в конкретних ситуаціях). Деякі норми прописані в законах та правилах, інші – існують у вигляді традицій, вірувань чи сімейних, професійних, суспільних регламентацій [1, с.7].

Серед причин девіантної поведінки виокремлюють [9, с.20-21]:

– соціально-економічні (зниження життєвого рівня населення, майнове розшарування суспільства, обмеження можливостей соціально схвалених форм заробітку, безробіття, доступність неповнолітніх до алкоголю та тютюну, неконтрольована реклама психоактивних речовин);

– соціально-педагогічні (криза інституту сім'ї; виховання в неповній сім'ї; завищені вимоги батьків до дитини; ворожість та конфлікти між батьками, батьками та дітьми; критицизм підлітка щодо школи, сім'ї, відчуженість від них; низький статус підлітка у класному колективі; слабка система позашкільної зайнятості дітей та молоді);

– соціально-культурні (зниження морально-етичного рівня населення; поширення кримінальної субкультури; негативний вплив засобів масової інформації; лібералізація статевої моралі; домінування серед молоді культу сили);

– психологічні (прагнення бути незалежним від дорослих; бажання бути визнаним в групі однолітків; прагнення до самоствердження);

намагання виглядати дорослим; потреба змінити психічний стан у стресовій ситуації; підвищена тривожність, низька самооцінка; акцентуації характеру, психопатії; психологічні синдроми; негативні риси характеру);

– біологічні (генетичні – порушення у розумовому розвитку, дефекти слуху та зору, тілесні вади, порушення нервової системи тощо; психофізіологічні, що активізуються внаслідок специфічної дії на організм дитини особливих психофізіологічних навантажень, конфліктних ситуацій, порушень екологічного балансу у регіоні проживання дитини тощо);

– фізіологічні (дефекти мовлення, зовнішня непривабливість, недоліки конституційної будови тіла тощо).

Говорячи про дітей та підлітків, відхилення від норми умовно можна поділити на чотири групи: фізичні (пов'язані зі здоров'ям дитини, що виявляються медичними показниками); психічні (пов'язані із розумовим розвитком дитини, її психічними недоліками – затримкою психічного розвитку, розумовою відсталістю, олігофренією тощо); педагогічні (характеризуються відставанням від навчально-виховних стандартів, наприклад, діти, що не отримали загальної середньої освіти); соціальні (пов'язані з поняттям соціальної норми – універсальної чи часткової; наприклад, діти-сироти, важковиховувані тощо) [8; с. 149].

Залежно від способів взаємодії з реальністю та порушенням тих чи інших суспільних норм, девіантна поведінка може проявлятися в різних видах. До них, як правило, відносять делінквенту, адиктивну та психопатологічну поведінку.

Делінквентна поведінка підлітків характеризується як комплекс асоціальних вчинків, що має стійкі негативні соціокультурні характеристики, які порушують правові норми, але не тягнуть за собою кримінальної відповідальності внаслідок двох причин: дитина не досягла віку, передбаченого законодавством для притягнення її до кримінальної відповідальності або якщо небезпека вчиненого злочину визначається як обмежена.

Адиктивна поведінка – це поведінка людини, для якої притаманне прагнення відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану через вживання різноманітних хімічних речовин, постійній фіксації уваги на певних видах діяльності з метою розвитку та підтримання інтенсивних емоцій. Внаслідок такої поведінки людина існує у своєрідному «віртуальному світі». Проте вона не тільки не вирішує свої проблеми, але й зупиняється в особистісному розвитку, а в окремих випадках навіть деградує [8, с.142].

Психопатологічна поведінка базується на психопатологічних симптомах і синдромах, які є проявами певних психічних розладів та захворювань. Найчастіше виокремлюють аутоагресивну поведінку, дисморфоманічну (хибна впевненість у наявності фізичних недоліків), гебоїдну (надмірне прагнення до самоствердження), дромоманію (прагнення до бродяжництва та подорожування) та паталогічну сором'язливість [5, с.26].

На сучасному етапі особливо гострим є питання пошуку форм, методів та технологій роботи щодо профілактики та подолання девіантної поведінки дітей та молоді. Найбільш розповсюдженими є таких два види технологій, як профілактична та реабілітаційна.

Програми профілактики негативних явищ розраховані на проведення профілактичної роботи серед неповнолітніх та молоді та їх батьків, на професійну допомогу, що надається педагогічним колективам навчальних загальноосвітніх закладів. Звичайно, переважна більшість уваги приділяється дітям та молоді, схильним до адиктивної поведінки, бездоглядним, безпритульним, неповнолітнім, які перебувають на обліку в міліції.

Основним змістом у системі соціально-профілактичної роботи є: соціально-педагогічна профілактика, соціально-психологічна допомога та соціальна адаптація та реабілітація [2, с. 357].

Соціально-педагогічна профілактика реалізується шляхом накопичення і удосконалення форм і методів первинної профілактики. Перевага надається масовим формам роботи (акції, фестивалі, конкурси, виставки, лекторії, розробка та розповсюдження інформаційно-рекламних листівок профілактичного спрямування, виступи на радіо та по телебаченню). Соціально-психологічна допомога також надається в індивідуальній формі та груповій формах (переважно у вигляді тренінгів, формування здорових навичок і норм поведінки).

Соціально-педагогічна профілактика та соціально-психологічна допомога здійснюється переважно через систему центрів соціальних служб для молоді. Щодо соціально-адаптаційної та реабілітаційної діяльності центрів, то вона є проблематичною, оскільки провести комплексну реабілітаційну роботу з молоддю, яка вживає алкоголь, наркотики, майже неможливо без медичного лікування.

Методика профілактики девіантної поведінки серед молоді – це сукупність методів попередження і недопущення у молоді відхилень від соціально позитивної поведінки.

Значну роль у попередженні та профілактиці девіантної поведінки дітей та підлітків відіграє школа та сім'я. У зв'язку з тим, що найпоширенішими серед дітей та підлітків є прояви адиктивної поведінки, саме цей аспект потребує особливої уваги з боку вчителів, соціальних педагогів, психологів, батьків [7; 99]. Первинна профілактика в цьому випадку передбачає виховання антинаркогенної спрямованості особистості, її морально-психологічної стійкості як основного характерологічного утворення, що відіграє вирішальну роль у критичних ситуаціях, ситуаціях вибору, пропозиції віднови психотропних речовин [2, с. 364].

При організації та здійсненні профілактичної роботи з учнями підліткового віку та особливо молоддю слід враховувати, що на цьому етапі дорослі втрачають свій домінуючий вплив на особу, і все більшого значення для неї набувають стосунки з оточенням, з формальною й

неформальною групами. Зважаючи на це, основний акцент роботи – робота з групою, яка включає [4; с.65]:

- профілактику причин та наслідків девіантної поведінки. У даному випадку доцільною є реалізація наступних форм роботи: проведення групових дискусій з метою формування групової позитивної думки; проведення рольових ігор (прогривання основних складних ситуацій), завдяки яким досягається розвиток особистості, навичок спілкування в колективі; проведення диспутів, екскурсій, бесід тощо;

- організація вільного часу дитини, оскільки незмістовне дозвілля є причиною залучення до алкоголізму, наркоманії. У даному випадку до учнів і студентів важливо донести інформацію про діяльність гуртків, секцій, клубів, дитячих та молодіжних організацій;

- антиалкогольне, антинаркотичне виховання, що формує установки на здоровий спосіб життя;

- виховна, просвітницька робота з педагогічним колективом;

- посередницька робота (залучення до профілактики батьків, соціальних служб, міліції, громадських організацій та інших).

Соціально-педагогічна робота по профілактиці та подоланню девіантної поведінки дітей та підлітків повинна базуватися на таких принципах як: принцип поваги до особистості дитини в поєднанні з доцільною вимогливістю до неї; принцип педагогічного оптимізму; принцип індивідуального підходу; принцип диференційного підходу; принцип соціалізації; принцип системності, цілеспрямованості, амбівалентності, саморозвитку [6; с.218].

Наше дослідження проводилося на базах Вигівської загальноосвітньої школи Коростенського району Житомирської області (15 учнів, з них 9 хлопців і 6 дівчат), еколого-природничого ліцею №116 міста Києва (17 учнів, з них 9 хлопців і 8 дівчат) та факультету технології виробництва і переробки продукції тваринництва (23 студентів, з них 10 хлопців і 13 дівчат, серед яких 6 осіб з міста, а 17 – з населених пунктів сільського типу) Національного університету біоресурсів та природокористування України. Досліджуваними були учні 10-х класів сільської та міської шкіл і студенти 2-го курсу 2-ї групи університету. При доборі досліджуваних із різних типів поселень мало місце припущення, що той чи інший тип поселення і відповідне оточення досить суттєво впливають на формування у дітей та молоді тих чи інших поведінкових стереотипів.

При проведенні дослідження було використано наступні методи:

- 1) метод незалежних характеристик (педагогів або соціального педагога);

- 2) метод спостереження; 3) метод опитування (опитувальник Басса-Дарки), тестування (тест Айзенка на визначення типу темпераменту), анкетування, соціометрії; 4) метод бесіди.

У ході дослідження в школі сільської місцевості з 15-ти учнів класу було виявлено 8 осіб (з них – 5 хлопців і 3 дівчат) з ознаками девіантної поведінки; у міській школі з 17-ти учнів ознаки девіантної поведінки мали

11 осіб (з них – 8 хлопців і 3 дівчат); у студентській групі з 23-х студентів було виявлено 13 хлопців (з них 10 – з сільської місцевості, 3 – з міської) та 6 дівчат (з них 2 – з сільської місцевості, 4 – з міської), поведінка яких відхиляється від норми.

Основними показниками, що вказували на девіантну поведінку, було вживання алкогольних та енергетичних напоїв, деяких наркотичних речовин, тютюнопаління. Усе це є ознаками адиктивної поведінки. Дещо нижчі показники мала залежність від комп'ютерних або азартних ігор. Досить високим був показник рівня агресії.

Отримані дані вказали на нестійку систему цінностей досліджуваних, а також на те, що є проблеми зі спілкуванням з батьками і організацією дозвілля.

Профілактичні заходи полягали у наступному:

1. Проведення лекцій на тему негативного впливу шкідливих звичок на організм людини та її нащадків; демонстрування документальних фільмів на тему негативного впливу на організм людини алкоголю, енергетичних напоїв, наркотичних речовин, тютюну і безладного статевого життя; обговорення почутого та побаченого; дискусії на тему цінностей у житті.

2. Організація дозвілля дітей та студентів: залучення їх до участі в різноманітних гуртках або спортивних секціях.

3. Інформування про систему служб, що надають психологічну підтримку та допомогу.

4. Робота з батьками: консультації, бесіди, допомога в організації сімейного дозвілля.

Результати проведеної роботи різнилися між собою. Наприклад, серед учнів школи в сільській місцевості успіх проведеної роботи був майже стовідсотковий: лише один учень наполегливо відмовлявся кидати палити. Проте під час проведення повторного опитування через 4 місяці виявилось, що хлопець все-таки покинув цю шкідливу звичку. І дані інших учнів про успішність превентивної роботи залишилися сталими. Отже, робота з дітьми з сільської місцевості пройшла успішно.

Складнощі виникли при роботі з дітьми у міській школі. При проведенні бесіди відразу після профілактичних заходів, виявилось, що результати досить позитивні: показники успішності учнів стали покращуватися, рівень агресивності по відношенню одне до одного та вчителів знизився, організація дозвілля вже мала дещо інший характер (замість перегляду телепрограм або ж проведення часу за комп'ютерними іграми, це стали прогулянки з друзями на свіжому повітрі, відвідування кінотеатру, театру, читання книг, відвідування різноманітних гуртків і спортивних секцій). Але при проведенні повторної бесіди на предмет сталості показників, стало очевидним, що половина учнів не лише не зберегла попередніх результатів, а й звела їх нанівець – учні так само, як і до профілактичної роботи, переважну більшість часу приділяють перегляду телепередач, комп'ютерним іграм, мало часу відводять на навчання, не відвідують гуртків або ж спортивних секцій, а під час

зустрічей з друзями, лаються, вживають слабоалкогольні (або ж і алкогольні) та енергетичні напої та палять. Проте в ході бесіди було виявлено той факт, що батьки теж припинили приділяти увагу своїм дітям: не відвідують батьківські збори, не цікавляться поведінкою та успіхами своєї дитини в індивідуальному порядку, не контролюють проведення дозвілля своєї дитини та рідко цікавляться, куди дитина йде і як надовго.

Робота зі студентами пройшла досить ефективно. Головною передумовою успіху стала їхня комунікабельність та готовність до взаємодії. Вони завжди були уважними та активними – як під час обговорень в ході диспуту на ті чи інші теми, так і під час інформування про ті чи інші служби, які можуть надати їм відповідний вид допомоги або ж підтримки. Студенти були поінформовані про діяльність тих чи інших гуртків і секцій дещо поверхнево. Задля кращого залучення їх до спортивної та художньої самодіяльності було залучено деяких членів студентської організації факультету, що досить швидко дало бажаний результат. При проведенні бесіди стало очевидним, що тепер організація дозвілля студентів групи стала більш насиченою корисними видами діяльності, а не лише відвідуванням гучних вечірок. Переважна більшість студентів стала приділяти час художній самодіяльності або ж певним видам спорту. При проведенні повторної бесіди стійкість результатів підтвердилася, що було підтверджено кураторами групи.

Отже, нами було виділено наступні методичні рекомендації щодо профілактики девіантної поведінки дітей та молоді:

1. Взаємоповага та довіра у стосунках між суб'єктами взаємодії.
2. Інформаційно-просвітницька робота як із учнями, студентами, так і з батьками, вчителями, кураторами студентських груп.
3. Урізноманітнення форм і методів роботи вчителів і кураторів щодо проведення профілактики девіантної поведінки серед дітей та молоді; розширення системи знань про різноманітні психологічні прийоми знімання напруги.
4. Активна інформаційно-просвітницька робота з приводу тих служб, які надають психолого-педагогічну підтримку чи допомогу.
5. Соціальні педагоги і куратори мають брати активну участь у діагностуванні та соціально-педагогічній роботі з підопічними.

Висновки. Отже, проведене дослідження дозволяє констатувати, що девіантна поведінка завдає шкоди самій людині, оточенню та суспільству загалом. Тому особливої актуальності набуває пошук нових форм і методів роботи з її превенції. Соціально-педагогічна робота по профілактиці та корекції девіантної поведінки дітей та молоді повинна ґрунтуватися на педагогічних принципах і може бути плідною лише за умови співпраці соціальних педагогів, психологів, учителів, батьків, працівників соціальних служб. Також важливо відмітити і той факт, що профілактика девіантної поведінки дітей та молоді має бути чітко спланованою та періодичною. Важливо певним чином підтримувати та контролювати отриманий результат, оскільки, як підтверджують дані

нашого дослідження, результати проведеної превентивної роботи за відсутності певного контролю мають тенденцію погіршуватися.

Список літератури

1. Духовні проблеми дітей України. Монографія. / Під заг. ред. Ж.В. Петрочко. – К.: Видавничий дім «Калита», 2005. – 108 с.
2. Соціальна педагогіка: підручник / за ред. проф. А.Й. Капської. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 488 с.
3. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. [для ISSN 2077-6780 Наукові праці ДонНТУ. Серія: педагогіка, психологія і соціологія № 11, 2012 студ. вищ. навч. закл.] / О.В. Безпалько. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 208 с.
4. Бенько Л. Нормативна і девіантна поведінка особистості в умовах соціалізації // Соціальна психологія. – 2006. – № 5. – С. 64-69.
5. Бондарчук О.І. Психологія девіантної поведінки. – К.: МАУП, 2006. – 88 с.
6. Ківенко Н.В. Девіантна поведінка: сучасна парадигма / Н. В. Ківенко та ін. – Ірпінь : Академія держ. податкової служби України, 2002. – 240 с.
7. Немченко С.Г. Девіантна поведінка як чинник порушення життєвої компетенції: актуальність проблеми // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – № 1. – Бердянськ: БДПУ, 2005. – С.98-102.
8. Сейко Н.А. Соціальна педагогіка: Курс лекцій / Н.А. Сейко. – Житомир: Житомир. держ. пед. ун-тет, 2002. – 260 с.
9. Співак В.І. Особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки / В.І. Співак // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Серія соціально-педагогічна. - 2009. – Випуск XI. - 266 с.

В статтє охарактеризованы подходы к определению понятия «девиантное поведение», рассмотрены причины его возникновения, обозначены направления, содержание, формы и методы социально-профилактической работы с детьми и подростками, предложено рассмотреть результаты методики профилактики девиантного поведения детей и молодежи.

Девиантное, делинквентное, аддиктивное поведение, социально-профилактическая работа, методика профилактики девиантного поведения.

The article deals with approaches to determination of deviant behavior, it is considered as the main aspects of social and educational problems outlined areas, content, forms and methods of social and preventive work with children and adolescents, it is proposed to review the results of methods of prevention of deviant behavior in children and youth.

Deviant, delinquent, addictive behavior, social and preventive work, methods of prevention of deviant behavior.